

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ КРИЗИ

ГОРБАТЮК Т. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: gorbatiuktv@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4304-376X

Анотація. *Громадянське суспільство це складний соціокультурний феномен, який формується в розвиненому суспільстві. Визначальними чинниками існування цього феномену постає демократизація та лібералізація суспільства. Сучасний світ загострює проблеми реалізації установок феномену «громадянського суспільства» в умовах відкритого інформаційного простору. Інформаційна революція кінця XX століття в новітніх аспектах загострила та актуалізувала питання реалізації установок громадянського суспільства.*

Ключові слова: *громадянське суспільство, суспільство, держава, правова держава, криза.*

Актуальність (Introduction).

Сучасне суспільство це складний багатогранний феномен, в основі якого лежить взаємодія людей в найрізноманітніших сферах соціобуття. До таких сфер людського буття можна віднести: матеріально-економічну сферу, політико-правову сферу, духовну сферу, сферу цінностей, моралі, культури, релігій, традицій, норм та правил соціальної взаємодії. В другій половині XX століття, в результаті закономірного розвитку науки, техніки та людства загалом, до вищезазначених сфер людської дійсності ще одна досить важлива область людського існування – сфера інформаційного простору та світ інформаційної взаємодії сучасного соціуму. Інформаційний світ в реаліях сучасності кардинально трансформує суспільство, робить його більш відкритим, більш діяльним та більш ініціативним [1].

Відкритість суспільства, його здатність до дії є одним з визначальних ознак сучасного розвинутого громадянського суспільства, яке здатне активно та оперативно реагувати на

виклики та кризи з якими може стикнутись соціум в реаліях свого існування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications).

Суспільство - це складний та багатогранний феномен, який мислителі прагнули осмислити практично всю відому історію людства. Кожна епоха формувала свою специфічну картину структури суспільства та процесів взаємодії в ньому. Особливої актуальності дослідження соціуму набули у мислителів другої половини XX століття. Зокрема можна виокремити роботи Ю.Габермаса, Ж.-Ф. Ліотара, Ф.Фукуями, які прагнули досягнути специфіку розвитку сучасного суспільства. Важливим аспектом розвитку сучасного ліберально-демократичного суспільства постає формування феномену «громадянського суспільства», як основоположного принципу розвитку правової держави. Теоретичні та методологічні аспекти розуміння даного феномену знайшли відображення у багатьох наукових дослідженнях за-

рубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Л. Саламона, Г. Анхейера [2], Дж. Дризека, Б. Хоніга, А. Філіпса [3], Т. Гарасимів [4], П. Гураль [5], Н. Дубас [6], М. Кельман [7], В. Кононенко, С. Лапшин [8] та інші.

Мета (Purpose). Метою статті є аналіз специфіки розвитку сучасного громадянського суспільства та ризиків, які постають перед людиною зокрема і людством загалом.

Методи (Methods). У процесі написання статті були використані методи аналізу, порівняння, історично-аналітичний, систематизації та теоретичного узагальнення.

Результати (Results). Однією з найбільш характерних рис розвитку сучасного суспільства є генезис такої інституції як «громадянське суспільство». Поглянувши на історію розвитку даного феномену ми побачимо, що перші спроби його осмислення, були здійснені ще в античності, в часи Платона та Аристотеля, які в своїх творах замислись про сутність людини та суспільства. Згодом це призвело до появи цілісного вчення про держави, суспільства та людини.

Мислителі епохи Відродження та Нового часу формують нові сенси в осмисленні феномену громадянське суспільство, зосереджуючи свою увагу дослідженню проблем громадянськості та взаємовідносин людини з владою. Зокрема, дослідженням цих проблемами займалися Т. Гоббс, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Е. Роттердамський, А. Сен-Сімон. Ключовою думкою всіх мислителів була ідея визнання факту що «правильна» та «мудра» держава має бути громадянською, тобто людиною, а не звірячою. Це в свою чергу стало поштовхом до розвитку думки про те, що справжнім громадянським суспільством може

бути альтернативна державі система соціальних інституцій.

Врешті-решт відбувається трансформація сутності поняття «громадянське суспільство». Застосування цього терміну для позначення мирного політичного устрою, що управляється на основі закону, поступається місцем його застосуванню для позначення окремої інституціональної сфери життя, яка не відповідає існуючим на відповідній стадії суспільного розвитку інститутам державної влади [6]. Фактично ми можемо говорити про різного роду соціальні інституції, які існують в країні і постають альтернативними соціальними системами державному устрою, при цьому не претендуючи на ту провідну роль яку відіграє державна влада. Зокрема до таких соціальних інституцій відносять: громадські організації, релігійні організації, благодійні організації, професійні спілки, об'єднання професійних спілок, творчі спілки, асоціації, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації та інші недержавні організації і установи, які діють відповідно до законодавства країни.

Тож підсумовуючи слід зазначити, що в сучасному світі під терміном громадянське суспільство потрібно розуміти сукупність недержавних установ та організацій, які представляють волю та інтереси громадян.

Важливим аспектом існування громадянського суспільства в сучасному є успішний розвиток демократично-правового соціуму в якому найвищою цінністю свобода. З одного боку, громадянське суспільство, відстоює матеріальну та духовну незалежність людини від держави, прагне домогтись правових гарантій такої свободи людини, а також захисту приватних і суспільних інтересів людей, таким чи-

ном активно сприяючи процесам демократизації держави. З іншого громадянське суспільство залежне від держави і не здатне набути розвинених форм в умовах політичного примусу, авторитаризму та тиранії. Таким чином, рівновага громадянським суспільством та державою є найважливішим чинником стабільного ліберально-демократичного розвитку, що в свою чергу породжує дихотомію – без правової держави немає громадянського суспільства, а без громадянського суспільства немає правової держави. Іншими словами, громадянське суспільство – це не просто сукупність окремих громадян чи їх об'єднань, а перш за все це наявність реальних можливостей громадян та їх об'єднань впливати на діяльність держави та органів публічної влади [9, 10].

Головними ознаками громадянського суспільства постають: незалежність інститутів громадянського суспільства від держави в рамках своєї компетенції; ідеологічний і політичний плюралізм та демократія в політичній сфері; ринкова економіка; середній клас як соціальна основа громадянського суспільства; правова держава, пріоритет прав і свобод індивіда перед інтересами держави; свобода слова і засобів масової інформації. Фактично реалізація зазначених ознаки громадянського суспільства дає змогу формуванню сучасного справедливого суспільно-політичного устрою в якому повноцінно будуть забезпечені права людини як окремого індивіду, так і суспільства загалом.

Реалізація концепту громадянського суспільства в Україні, до нещодавнього часу викликала досить не однозначні оцінки. За даними міжнародних правозахисних організацій громадянське суспільство до нещодавнього часу та значно відставало у

своєму розвитку від громадянського суспільства європейських країн в цілому та постсоціалістичних країн Центральної Європи зокрема. До причин такої відсталості традиційно відносили низький рівень громадянської активності та організаційних можливостей організацій громадянського суспільства, а також недостатньо сприятливе законодавче середовище.

Проте йшов час, суспільство трансформувалося, змінювалося та лібералізувалося, кризові моменти в історії нашого суспільства активізували громадськість та сприяли утворенню громадських організацій і легітимізації їх діяльності на законодавчому рівні. Фактично, можна стверджувати, що за останнє десятиліття українське суспільство здійснило різкий ривок у розвитку такого феномену як громадянське суспільство, в основі якого лежить так зване регулювання горизонтальних зав'язків соціального устрою, яке здійснюється з позиції соціальної доцільності, відповідаючи на вимоги перед якими постає суспільство.

Однією з найважливіших характеристик рис розвитку громадянського суспільства правової держави є розвинута політична система. В сучасній Україні, станом на 1 січня 2022 року, було зареєстровано 370 політичних партій. З одного боку така кількість політичних партій дає можливість людині та суспільству широкий простір для реалізації її політичних прав та свобод, а з іншого викликає певну розгубленість у пересічного громадянина.

Проте слід відзначити, незважаючи на таку велику кількість політичних партій, не всі вони беруть активну участь у політичному житті. Наприклад, в останніх парламентських виборах у 2019 році брали участь лише

© Горбатюк Т. В.

65 (з 342 зареєстрованих на той момент), а це лише 19% від загальної кількості [11]. Поясненням цього феномену може слугувати те, що досить велика кількість політичних партій створювалися як штучні політичні проекти, що переслідували певні конкретні цілі в черговій виборчій кампанії і не здобувши прохідного результату залишаються в переліку офіційно зареєстрованих політичних організацій, які з одного боку можуть чекати на свою реновацію в наступних виборчих перегонах, або ж доживають свого часу, як маргалізованих осередків.

Також слід виокремити і політичні партії, які створені як регіональні утворення, для вирішення питань в політичних системах місцевого самоврядування, зокрема можна виокремити: «Наш дім – Одеса», «Партія чернівчан», «Рідне Закарпаття», «Молодий Харків» та інші. Варто відзначити, що політичні партії більш охоче беруть участь у місцевих виборах, так у виборчій кампанії 2020 року взяли участь 192 (з 358 зареєстрованих на той момент), тобто, більш ніж 53 % від загальної кількості.

Проте основу політичної системи країни становлять десяток чи півтора загальнонаціональних політичних партій світогляд, ідеї та цінності яких поділяє переважна більшість політично зрілого суспільства. Саме завдяки усвідомленню, симпатії конкретною людиною та суспільством загалом запропонованої системи ідей та цінностей того чи іншого політичного проекту відбувається свого роду вибір подальшого шляху розвитку держави. Що є абсолютною нормою для демократичного соціуму.

Однак, характеризуючи політичну систему демократичної правової держави, слід зауважити, що умовах

кризових ситуацій, коли виникає загроза усталеному устрою, правова держава має право захищати себе. Зокрема, як приклад можна навести заборону Комуністичної партії України в 2014 році та проросійських партій, після вторгнення російських військ в Україну, станом на 1 грудня 2022 року заборонена діяльність 12 проросійських партій [12].

Ще однією важливою характеристикою розвитку громадянського суспільства правовій державі є наявність і діяльність громадських організацій. Поняття громадської організації можна визначити, як добровільне об'єднання громадян, яке створюється за для досягнення спільних інтересів, зокрема можна виокремити: культурні, економічні, релігійні, професійні, соціальні, регіональні, вікових, та інші. Реалізація інтересів може бути здійснена шляхом проведення мітингів, зборів, різноманітних ініціатив, проєктів, форумів.

У кожній розвинутій ліберально-демократичній країні є багато різних видів громадських організацій. Це можуть бути професійні спілки, жіночі, молодіжні, ветеранські, дитячі організації, наукові, технічні, культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні та інші добровільні об'єднання громадян. Вони можуть мати різні назви: організація, об'єднання, спілка, товариство, клуб, асоціація тощо. Проте головними ознаками які їх поєднують беззаперечно є добровільність об'єднання, наявність організаційної структури та діяльність на засадах самоврядування.

Фактично громадські організації будучи добровільними об'єднаннями дають можливість людині реалізувати свої прагнення, допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного

життя, відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи та здійснення функцій самоврядування.

Громадські організації охоплюють своєю діяльністю певні сфери суспільного життя, і на відміну від політичних партій, не обмежуються політичною діяльністю, їх діяльність поширюється і на гуманітарну, інформаційну, екологічну, безпекову та інші сфери суспільного та державного життя. Прикладами такої діяльності може бути активна взаємодія та співпраця з громадськими організаціями, в тому числі і міжнародними, з питань гендерної політики, культурно-просвітницька діяльність, проведення заходів, спрямованих на відродження та розвиток національних, історичних, духовних традицій, а також діяльність у галузі охорони здоров'я та пропаганди здорового способу життя, у галузі екології.

Фактично, громадські організації, можна охарактеризувати, як первинні універсальні елементи, які є первинними, основоположними частинками такого складного феномену і важливого для існування сучасного розвиненого соціуму, як громадянське суспільство.

Невід'ємною частиною розвинутого громадянського суспільства є активна діяльність благодійних організацій. Згідно закону України «Про благодійництво та благодійні організації» благодійна організація визначається як юридична особа (товариство, фонд, установа), установчі документи яких визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим законом, як основний вид діяльності такої юридичної особи [13].

Новітня історія України неодноразово актуалізувала діяльність благодійних організацій. Однією з перших

показових актуалізацій благодійності та діяльності благодійних організацій стала пандемія COVID-19 в 2019 році. Причин цієї актуалізації можна виокремити багато, проте серед найвизначніших виокремимо по-перше, масовість пандемії, по-друге, швидке розповсюдження, що набуло загальнопланетарного масштабу, і по-третє, неготовність до кризи таких масштабів медичної системи як самої країни, та світу загалом.

Благодійні організації громадянського суспільства виступили єдиним фронтом разом з державою та бізнесом виступили в боротьбі з цією кризою, забезпечуючи підтримку медичних установ, лікарів та соціально незахищених верств населення.

Але ще більшої актуалізації діяльність благодійних організацій набуває після російського вторгнення. Воно постало найбільшою кризою для української держави з якою зустрічалась в своїй історії Україна, але і в цьому випадку на допомогу державі приходить розвинуте громадянське суспільство. Зокрема ми можемо говорити про благодійні організації та фонди, як міжнародні так і національні (ЮНІСЕФ, Агентства ООН у справах біженців, Товариство Червоного Хреста України, БФ «Сейв Юкрейн 2022» та багато інших), які фактично взяли на себе підтримку біженців та соціально незахищених верств населення.

Проте окрім благодійних організацій, які опікуються гуманітарними проблемами українського суспільства в сучасних історичних реаліях, актуалізувалася роль благодійних організацій та фондів діяльність яких орієнтована на допомогу збройним силам України, Національній гвардії та формуванням територіальної оборони. Фак-

тично ці благодійні організації та фонди активно та оперативно реагують на запити сил оборони.

За даними досліджень платформ великих даних VKURSI та Zagoriy Foundation весною 2022 року відбувся сплеск реєстрацій благодійних та добровільних організацій. Станом на початок травня 2022 року в Україні 15 679 організацій, зареєстрованих з основним КВЕДом «Надання іншої соціальної допомоги без забезпечення проживання, н.в.і.у.» [14]. І це не дивно, оскільки благодійність та волонтерство, як один з проявів громадянського суспільства є розповсюдженим та розвиненим.

Загалом, слід відзначити що такі тенденції були притаманні українському суспільству, кожен кризовий період новітньої історії. Загалом, слід зауважити, що в Україні на кожну кризу люди відповідають активними діями. Так було у 2014-2015 роках, коли відбувся сплеск волонтерських та громадських ініціатив, а також в період першого локдауну через COVID-19.

Таким чином, проаналізувавши основні сфери соціальної взаємодії громадянського суспільства в період кризи, можна дійти висновку, що розвинуте громадянське суспільство, в основі якого лежить так зване регулювання горизонтальних зв'язків соціального устрою, яке здійснюється з позиції соціальної доцільності, може формувати надійний базис підтримки соціальним інститутам та інститутам держави в подоланні криз.

Список використаних джерел

1. Каретна О. О., Милосердна І. М., Ігнат'єва І. І. Роль та особливості інформаційно-комунікаційних технологій у взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством.

Науковий журнал «Політикус». 2020. Випуск 5. С. 62-68.

2. Salamon L., Anheier H., List R., Toepler S., Sokolowski W. *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 1999. 534 p.

3. Dryzek J., Honig B., Phillips A. *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford, Oxford University Press, 2006. 883 p.

4. . Гарасимів Т. 3. Розбудова громадянського суспільства в Україні: державно-владний підхід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 813. С. 86–95.

5. Гураль П. Ф. Громадянське суспільство і держава в Україні: взаємодія та розвиток. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 13–16.

6. Дубас Н. Я. Поняття громадянського суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 13-20.

7. М. С. Кельман, О. С. Котуха, Р. Є. Гентош *Правова держава як необхідна умова розвитку громадянського суспільства*. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2022. № 11 С. 6-10. *Herald of Lviv University of Trade and Economics. Law Sciences*. No 11, 2022

8. Кононенко В. В., Лапшин С. А. Громадянське суспільство та держава: співвідношення в публічному управлінні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1713> (дата звернення: 5.12.2022).

9. Лукін С. Ю. Громадянське суспільство у формуванні публічного

простору в процесах державотворення. *Публічне управління та місце адміністрування*. 2020. № 2 (25). С. 99-101.

10. Воронкова В., Кивлюк О. Концепція активного відповідального громадянства для розвитку демократії та громадянського суспільства. *Humanities Studies*. 2022. № 11(88). С. 110-119.

11. Політичні партії в Україні: скільки зареєстровано та скільки беруть участь у виборах. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/15/in-fografika/polityka/politychni-partiyi-ukrayini-skilky-zareyestrovano-ta-skilky-berut-uchast-vyborax> (дата звернення: 5.12.2022).

12. В Україні остаточно заборонили діяльність 12 проросійських партій URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3598718-v-ukraini-ostatocno-zaboronili-dialnist-12-prorosijskih-partij.html> (дата звернення: 5.12.2022).

13. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF4W700A?an=3> (дата звернення: 5.12.2022).

14. Динаміка реєстрацій благодійних організацій під час війни: дослідження Vkursi та Zagoriy Foundation. URL: <https://vkursi.pro/news/content/splesk-reiestratsiy-blahodiynykh-orhanizatsiy-doslidzhennia-vkursi-ta-zagoriy-foundation-234986> (дата звернення: 5.12.2022).

Reference

1. Karetna O., Myloserdna I., Ignatieva I. (2020). Rol' ta osoblyvosti informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnologiy u vzayemodiyi orhaniv derzhavnoyi vlady z hromadyans'kym suspil'stvom. [The role and features of information and communication technologies interaction

of public authorities with civil society]. Scientific journal Politicus. Vol. 5. 62-68.

2. Salamon L., Anheier H., List R., Toepler S., Sokolowski W. (1999). Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector. Baltimore, MD: Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 534.

3. Dryzek J., Honig B., Phillips A. (2006). The Oxford Handbook of Political Theory. Oxford, Oxford University Press, 883.

4. Harasymiv T. Z. (2015). Rozbudova hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini: derzhavno-vladnyy pidkhid. [Development of civil society in Ukraine: state-government approach]. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Legal sciences, 813, 86-95.

5. Hural, P. F. (2013). Hromadyans'ke suspil'stvo i derzhava v Ukrayini: vzayemodiya ta rozvytok. [Civil society and the state in Ukraine: interaction and development]. Journal of the Kyiv University of Law, 3, 13-16.

6. Dubas, N. Ya. (2011). Porynattia hromadyans'koho suspil'stva. [The concept of civil society]. Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series. 4, 13-20.

7. Kelman M. S., Kotukha O. S., Hentosh R. Ye. (2022). Pravova derzhava yak neobkhidna umova rozvytku hromadyans'koho suspil'stva. [The rule-of-law state as a necessary condition for the development of civil society]. Herald of Lviv University of Trade and Economics. Law Sciences. 11, 6-10.

8. Kononenko, V. Lapshyn, S. (2020). Civil society and the state: correlation in a public management. Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok, 8, Available at:

© Горбатюк Т. В.

<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1713>

9. Lukin S. Yu., (2020). Hromadyans'ke suspil'stvo u formuvanni publichnoho prostoru v protsesakh derzhavotvorenniya. [Civil society in the formation of public space in the processes of state formation]. Public administration and customs administration, 2 (25), C. 99-10

10. Voronkova V., Kyvliuk O. (2022). Kontsepsiya aktyvnoho vidpovidal'noho hromadyanstva dlya rozvytku demokratiyi ta hromadyans'koho suspil'stva. [The concept of active responsible citizenship for the development of democracy and civil society]. Humanities Studies. 11(88), 110-119.

11. Political parties in Ukraine: how many are registered and how many participate in elections. Available at:

<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/15/in-fografika/polityka/politychni-partiyyi-ukrayini-skilky-zareyestrovano-ta-skilky-berut-uchast-vyborax>

12. The activities of 12 pro-Russian parties were finally banned in Ukraine. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3598718-v-ukraini-ostatocno-zaboronili-dialnist-12-prorosijskih-partij.html>

13. Law of Ukraine «On Charity and Charitable Organizations». Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JF4W700A?an=3>

14. The dynamics of charity registrations during the war: a study of Vkursi and Zagoriy Foundation. Available at: <https://vkursi.pro/news/content/splesk-reiestratsiy-blahodiynykh-orhanizatsiy-doslidzhennia-vkursi-ta-zagoriy-foundation-234986>

CIVIL SOCIETY IN CRISIS

Gorbatiuk T. V.

Abstract. *Civil society is a complex socio-cultural phenomenon that is formed in a developed society. Determining the existence of this phenomenon is the democratization and liberalization of society. The modern world exacerbates the problems of implementing the principles of the "civil society" phenomenon in the conditions of an open information space. The information revolution of the end of the 20th century in the newest aspects sharpened and actualized the issue of implementing the attitudes of civil society.*

Key words: *civil society, society, state, rule of law, crisis.*